

974024024

ERICH FROMM: DJELA

u 12 svezaka

Izdaju

»NAPRIJED«

Izdavačko trgovačka radna organizacija
Zagreb, Palmotićeve 30

NOLIT

Izdavačka radna organizacija
Beograd, Terazije 27

Uredili

Željko Falout i Gvozden Flego

Erich Fromm

Zdravo društvo

Prevele s engleskog

Zagorka Golubović i
Anđelija Todorović

ZAGREB 1989

26. Vidi potpunu i briljantnu analizu ovih problema u delu M. N. Roja *Razum, romantizam i revolucija* (M. N. Roy, *Reason, Romanticism and Revolution*, Renaissance Publishing Co., Calcutta, 1952).
27. Vidi preglednu i duboku studiju R. Rokera o problemu nacionalizma, *Nacionalizam i kultura* (R. Rocker, *Nationalism and Culture*, Rocker Publ. Comm., Los Angeles, 1937).
28. Vidi opširniju raspravu o ovom problemu: E. From, *Psihoanaliza i religija* (*Psychoanalysis and Religion*, Yale University Press, 1950); prevedeno u 5. svesku ovog izdanja pod istim naslovom. Rasprava o potrebi za objektom verovanja i o ritualima nastavlja se u VIII glavi, odeljak 4. ove knjige.

IV

Mentalno zdravlje i društvo

Pojam mentalnog zdravlja zavisi od našeg shvatanja čovekove prirode. U prethodnom odeljku pokušali smo da pokažemo da čovekove potrebe i strasti proizlaze iz određenih uslova njegove egzistencije. One potrebe koje su mu zajedničke sa životinjama: glad, žeđ, potreba za snom i seksualno zadovoljenje, važne su jer su ukorenjene u samom telu i mogu da postanu svemoćne kada se ne zadovolje. (Ovo je, naravno, tačno više kada je reč o potrebama za hranom i snom nego o seksualnoj potrebi, koja, ako nije zadovoljena, nikad ne dobija snagu drugih potreba, ili bar ne u fiziološkom smislu.) Ali čak i njihovo potpuno zadovoljenje nije dovoljan uslov za razumnost i mentalno zdravlje. Ovo zavisi od zadovoljenja onih potreba i strasti koje su specifično ljudske i koje proizlaze iz uslova ljudske situacije: iz potrebe za udruživanjem, prevazilaženjem, ukorenjenošću, potrebe za osećanjem identiteta i okvirom orijentacije i verovanja. Velike čovekove strasti, njegova žudnja za moći, njegova taština, njegovo traženje istine, strast za ljubavlju i bratstvom, rušilačka, kao i stvaralačka moć, svaka moćna želja, koja motiviše čovekove akcije, koreni se u specifičnom ljudskom izvoru, a ne u različitim stupnjevima njegovog libida, kao što je Frojd pretpostavljao.

Čovekovo zadovoljavanje fizioloških potreba, psihološki govoreći, potpuno je jednostavno; teškoća je ovde čisto sociološke i ekonomske prirode. Čovekovo zadovoljavanje ljudskih potreba je vrlo složeno i zavisi od mnogih faktora, od kojih je jedan od važnijih način na koji je organizovano društvo i kako ova organizacija određuje ljudske odnose u svojim okvirima.

Osnovne psihičke potrebe koje proizlaze iz osobenosti ljudske egzistencije moraju se na ovaj ili onaj način zadovoljiti da čovek ne bi poludeo, baš kao što se moraju zadovoljiti njegove fiziološke potrebe da ne bi umro. Ali *način* na koji se mogu zadovoljiti psihičke potrebe je mnogostruk, a razlika između raznih puteva zadovoljenja je ekvivalentna razlici između stepena mentalnog

zdravlja. Ako jedna od osnovnih potreba nije našla svoje zadovoljenje, rezultat je ludilo; ako je zadovoljena na nezadovoljavajući način, uzimajući u obzir prirodu ljudske egzistencije, posledica je neuroza (bilo da se javlja otvoreno ili u obliku društveno strukturiranog defekta). Čovek mora da bude u odnosu sa drugima; ali kako on to čini na simbiotski ili otuđeni način, gubi svoju nezavisnost i integritet; on je slab, pati, postaje neprijateljski raspoložen ili apatičan; jedino ako može da uspostavi odnos sa drugima na osnovu ljubavi, on se oseća kao jedno s njima i u isto vreme zadržava svoj integritet. Samo proizvodnim radom čovek se povezuje sa prirodom, postaje jedno s njom, a ipak se ne utapa u nju. Sve dok je ukorenjen rodoskrvno u prirodi, majci, plemenu, čovek je sprečen da razvija svoju individualnost, svoj razum; on ostaje bespomoćni plen prirode, a ipak se nikad ne oseća da je jedno s njom. Samo ako razvije svoj razum i ljubav, ako može da doživi prirodni i društveni svet na ljudski način, on može da se oseća kod kuće, siguran u sebe i da bude gospodar svog života. Jedva da je potrebno podvući da od dva moguća oblika prevazilaženja, jedan — destruktivnost, vodi patnji, a drugi — stvaralaštvo vodi sreći. Takođe nije teško uvideti da jedino osećanje identiteta koje je zasnovano na doživljavanju sopstvenih moći može da daje snagu, dok svi oblici doživljavanja identiteta koji počivaju na grupi, čine čoveka zavisnim, prema tome, slabim. U stvari, jedino onoliko koliko može da shvati stvarnost, čovek može da učini svet *svojim*; ako živi u iluzijama, on nikad ne menja uslove koji ove iluzije čine nužnim.

Na kraju, može se reći da pojam mentalnog zdravlja proizlazi iz samih uslova ljudske egzistencije i da je isti za ljude svih doba i svih kultura. *Mentalno zdravlje karakteriše sposobnost da se voli i stvara, izlaženje iz rodoskrvnih veza prema plemenu i zemlji, osećanje identiteta koje je zasnovano na čovekovom doživljavanju svoga ja kao subjekta i nosioca sopstvenih moći, shvaćanje stvarnosti u njemu i van njega, tj. razvitak objektivnosti i razuma.*

Ovaj pojam mentalnog zdravlja odgovara u osnovi normama koje su postavili veliki duhovni učitelji ljudskog roda. Ovo podudaranje izgleda nekim savremenim psiholozima kao dokaz da naše psihološke pretpostavke nisu »naučne«, već da su filozofski ili religiozni »ideali«. Njima je, bez sumnje, teško da dođu do zaključka da su velika učenja svih kultura zasnovana na racionalnom shvaćanju čovekove prirode, na uslovima njegovog potpunog razvitka. Ovaj poslednji zaključak izgleda, takođe, da se slaže

sa činjenicama da su u najrazličitijim delovima sveta, u različitim periodima istorije, »oni probuđeni« propovedali iste norme, a da nisu uticali jedni na druge, ili bar veoma malo. Ikhnaton, Mojsije, Konfučije, Lao-Ce, Buda, Isaija, Sokrat, Isus postavili su iste norme za ljudski život, sa posve malim i beznačajnim razlikama.

Postoji posebna teškoća koju mnogi psihijatri i psiholozi moraju da savladaju da bi prihvatili ideje o *humanističkoj psihoanalizi*. Oni još misle filozofskim predstavama materijalizma XIX veka koji pretpostavlja da sve važne psihičke pojave moraju proizlaziti iz odgovarajućih *fizioloških*, somatskih procesa. Tako je Frojd, čija je osnovna filozofska orijentacija bila oblikovana ovim tipom materijalizma, verovao da je pronašao ovu podlogu za ljudske strasti u »libidu«. U teoriji koja je ovde izložena nema odgovarajuće *fiziološke* podloge za potrebe udruživanja, prevazilaženja itd. Podloga ovde nije fizičke prirode, već je to totalna ljudska ličnost u svojim međusobnim odnosima sa svetom, prirodom i čovekom; *to je ljudsko življenje koje proizlazi iz uslova ljudske egzistencije*. Naša filozofska pretpostavka nije pretpostavka materijalizma XIX veka, već pretpostavka koja čovekovu akciju i njegove međusobne odnose sa ljudima i prirodom uzima kao osnovni empirijski podatak za proučavanje čoveka.

Naš pojam mentalnog zdravlja vodi teorijskim teškoćama ako razmatramo pojam ljudske evolucije. Postoji razlog da se pretpostavi da čovekova istorija, pre više stotina hiljada godina, počinje potpuno »primitivnom« kulturom, u kojoj se čovječji razum nije razvio iznad najrudimentarnijih početaka, u kojoj njegov okvir orijentacije ima malo veze sa stvarnošću i istinom. Da li ćemo reći da ovom primitivnom čoveku nedostaje mentalno zdravlje kada njemu, naprosto, nedostaju kvaliteti koje je tek dalja evolucija mogla da razvije? Zaista, na ovo pitanje se može dati odgovor koji bi ukazao na lako rešenje; ovaj odgovor leži u očiglednoj analogiji između evolucije ljudske rase i evolucije individue. Kada bi odrastao čovek imao stav i orijentaciju jednomesečnog deteta, mi bismo ga svakako klasifikovali kao ozbiljno bolesnog, možda kao šizofreničara. Za jednomesečnu bebu, međutim, ovakav stav je normalan i zdrav, jer odgovara stupnju njenog psihičkog razvitka. Mentalna bolest odraslih može se okarakterisati, kao što je Frojd pokazao, kao prinudna vezanost ili kao vraćanje na orijentaciju koja pripada ranijim evolucionim stupnjevima i koja nije više adekvatna, uzimajući u obzir stupanj razvitka koji je trebalo da osoba dostigne. Na isti način, može se

reći da ljudski rod, kao i dete, počinje sa primitivnom orijentacijom, i svi oni oblici ljudske orijentacije koji odgovaraju određenim stupnjevima ljudske evolucije mogu se nazvati zdravim; dok se »bolesnim« mogu nazvati one »vrednosti« ili »vraćanja« koja predstavljaju ranije stupnjeve razvitka pošto je ljudski rod već prošao kroz njih. Ma kako da je privlačno ovo rešenje, ono ne uzima u obzir jednu činjenicu. Jednomesečno dete nema još organsku osnovu za zrelo stav. Ono ne može ni pod kakvim okolnostima da misli, oseća i postupa kao odrasla osoba. Čovek je imao, naprotiv, stotinama hiljada godina sve organske uslove za zrelost; njegov mozak, telesna koordinacija, fizička snaga, nisu se promenili za sve ovo vreme. Njegova evolucija je potpuno zavisila od sposobnosti da prenosi znanje na buduće generacije i da ga na taj način gomila. Ljudska evolucija je rezultat kulturnog razvitka, a ne organske promene. Ako dete najprimitivnije kulture stavimo u najrazvijeniju kulturu, ono bi se razvijalo kao sva deca u toj kulturi, jer jedini faktor koji određuje njegov razvitak je kulturni faktor. Drugim rečima, dok jednomesečno dete nikad ne bi moglo da ima duhovnu zrelost odrasle osobe, bez obzira na to kakvi su kulturni uslovi, čovek iz primitivne kulture mogao bi da dostigne savršenstvo čoveka sa vrha ove evolucije, pod uslovom da su mu date kulturne mogućnosti za takvu zrelost. Prema tome, ako kažemo da se primitivni, rodoskrvni, nerazumni čovek nalazi u normalnoj fazi evolucije, nije isto kao kada bismo ovo tvrđenje primenili na dete. S druge strane, razvitak kulture je neophodni uslov za ljudski razvitak. Tako se čini da ne postoji potpuno zadovoljavajući odgovor na ovaj problem; s jedne strane, možemo govoriti o nedostatku mentalnog zdravlja; s druge, možemo govoriti o jednoj ranoj fazi u razvitku. Ali teškoća je velika jedino ako raspravljamo o problemu u najopštijoj formi; čim dođemo do konkretnijih problema našeg doba, nalazimo da je problem manje komplikovan. Dostigli smo takav stupanj individualizacije u kome jedino potpuno razvijena zrela ličnost može uspešno da iskoristi slobodu; ako individua nije razvila svoj razum i sposobnost da voli, ona je nesposobna da nosi teret slobode i individualnosti, i pokušava da to izbegne pomoću veštačkih veza, koje joj daju osećanje pripadnosti i ukorenjenosti. Svako vraćanje danas iz slobode u veštačku ukorenjenost u državi i rasi znak je mentalne bolesti, pošto takvo vraćanje ne odgovara stupnju evolucije koji je već dostignut i rezultat je nesumnjivih patoloških pojava.

Bez obzira na to govorimo li o »mentalnom zdravlju« ili o »zreom razvitku« ljudskog roda, pojam mentalno zdravlje ili zrelost je objektivna, do njega dolazimo ispitivanjem »ljudske situacije« i ljudskih neophodnosti i potreba koje iz nje proizlaze. Prema tome, kao što sam podvukao u II glavi, mentalno zdravlje se ne može definisati kao »prilagođavanje« individue društvu, već, naprotiv, *ono se mora definisati kao prilagođavanje društva čovekovim potrebama*, kao njegova uloga u daljem razvitku ili sprečavanju razvitka mentalnog zdravlja. Da li je jedna individua zdrava ili nije, u osnovi nije stvar te individue, već zavisi od strukture društva. Zdravo društvo razvija čovekovu sposobnost da voli druge ljude, da razvija svoj razum i objektivnost, da stiče osećanje svoga »ja«, što je zasnovano na doživljavanju sopstvenih proizvodnih moći. Nezdravo društvo je ono koje stvara obostrano neprijateljstvo, nepoverenje, koje pretvara čoveka u oruđe upotrebe i eksploatacije za druge, koje ga lišava osećanja svoga »ja«, osim ako se ne potčini drugima ili ne postane automat. Društvo može da ima obe funkcije: ono može da potpomogne ili spreči čovekov zdrav razvitak; u stvari, većina društava čine i jedno i drugo, i pitanje je jedino u tome do kog stepena ili u kom pravcu se ostvaruje njegov pozitivni i negativni uticaj.

Ovo gledište da mentalno zdravlje treba da se odredi *objektivno* i da društvo utiče na čoveka dvostruko, i razvijajući ga i sprečavajući njegov razvitak, protivreči ne samo relativističkom shvatanju, o kome je već bilo reči, već i shvatanjima o kojima ću sada raspravljati. Jedno, svakako najpopularnije danas, želi da nas uveri da savremeno zapadno društvo, naročito »američki način života«, odgovara najdubljim potrebama ljudske prirode i da prilagođavanje ovom načinu života znači mentalno zdravlje i zrelost. Socijalna psihologija, umesto da bude oruđe društvene kritike, postaje na taj način apologeta za status quo. Pojam »zrelosti« i »mentalnog zdravlja«, po ovom shvatanju, odgovara željenom stavu radnika ili nameštenika u industriji ili trgovini. Da bih dao primer o ovom shvatanju prilagođavanja, navodim definiciju dra Štrekera o emocionalnoj zrelosti. »Ja definišem zrelost«, kaže on, »kao sposobnost da se čovek zadrži na poslu, kao sposobnost da čovek da na svakom poslu više nego što se to od njega traži, kao pouzdanost, kao izdržljivost da izvrši plan, bez obzira na teškoće, kao sposobnost da radi sa drugim ljudima u okviru organizacije i pokoravajući se autoritetu, sposobnost da donosi odluke, kao želju za životom, kao elastičnost, nezavisnost i toleranciju.«¹

Sasvim je jasno da ono što Šreker ovde opisuje kao zrelost predstavlja, u stvari, vrline dobrog radnika, nameštenika ili vojnika u velikoj društvenoj organizaciji našeg vremena; to su kvaliteti koji se obično spominju u oglasima za nižeg službenika. Za njega, kao i za mnoge druge koji misle kao i on, zrelost je isto što i prilagođavanje našem društvu, i on ne postavlja pitanje da li ovo prilagođavanje vodi zdravom ili patološkom načinu života.

Suprotno ovom shvatanju je ono koje potiče od Hobsa i Frojda i koje zastupa mišljenje o osnovnoj i nepromenljivoj *suprotnosti između ljudske prirode i društva*, suprotnosti koja sledi iz pretpostavljene nedruštvene prirode čoveka. Po Frojdu, čovekom upravljaju dva biološki ukorenjena impulsa: težnja za seksualnim zadovoljstvima i za destrukcijom. Cilj njegove seksualne želje je potpuna seksualna sloboda, tj. neograničen seksualni pristup svim ženama koje on želi. »Čovek je iskustveno otkrio da mu seksualna (genitalna) ljubav pruža najveće zadovoljenje, tako da je to, u stvari, postalo prototip celokupne sreće.« Tako je on bio prisiljen »da i dalje traži svoju sreću na stazi seksualnih odnosa, da od genitalnog erotizma načini središte svog života.«²

Drugi cilj prirodnih seksualnih želja je rodoskrvna želja prema majci koja, po samoj svojoj prirodi, stvara konflikt i neprijateljstvo prema ocu. Frojd je izrazio važnost ovog oblika seksualnosti tvrdeći da je zabrana rodoskrvnenja »možda najdublja rana koja je ikad zadata, čoveku u toku svih vekova njegovog erotskog života.«³

Sasvim u duhu Rusoovih ideja, Frojd smatra da primitivni čovek još ne mora da se bori, ili vrlo malo, sa ograničavanjima zadovoljenja ovih osnovnih želja. On može da dâ oduške svojoj agresiji, jer je još vrlo malo prepreka zadovoljavanju njegovih seksualnih impulsa. »U stvari, primitivni čovek... nije poznavao nikakva ograničenja svojih instinkata... Civilizovani čovek je izvesne svoje mogućnosti da bude srećan razmenio za mere „sigurnosti“.«⁴

Dok se Frojd slagao sa Rusoom u ideji o »srećnom divljaku«, on se slaže sa Hobsom u shvatanju o osnovnom neprijateljstvu među ljudima. »Homo homini lupus; ko ima hrabrosti da ovo ospori pred dokazima iz njegovog sopstvenog života i istorije?«⁵ — pita Frojd. Frojd je smatrao da čovekova agresivnost ima dva izvora: jedan je urođena težnja za destruktivnošću (instinkt smrti), a drugi je osujećivanje njegovih instinktivnih želja, koje mu je nametnula njegova civilizacija. Mada čovek može da uputi deo svoje agresivnosti protiv sebe, kroz »super-ego«, i mada manjina

može da pretvori svoje seksualne želje u bratsku ljubav, agresivnost ostaje neiskorenjiva. Ljudi će se uvek takmičiti i napadati jedan na drugog, ako ne zbog materijalnih stvari, ono zbog »privilegija u seksualnim odnosima, koje moraju da izazovu najjaču srdžbu i najoštrije neprijateljstvo između muškaraca i žena, koji su inače jednaki. Pretpostavimo da bi se ovo moglo otkloniti uspostavljanjem potpune slobode u seksualnom životu, tako da porodica, osnovna ćelija kulture, prestane da postoji; tačno je da čovek ne bi mogao da predvidi nove puteve kojima bi, možda, pošao kulturni razvitak, ali jedna stvar bi se morala očekivati, a to je da bi iz toga proizašle neuništive osobine ljudske prirode ma kuda ovaj put vodio.«⁶ Pošto je za Frojda ljubav u suštini seksualna želja, on je primoran da pretpostavi suprotnost između ljubavi i društvene kohezije. Prema njemu, ljubav je po samoj svojoj prirodi, egoistična i antidruštvena, a osećanje solidarnosti i bratske ljubavi nije osnovno osećanje, ukorenjeno u čovekovoj prirodi, već celishodno inhibirana seksualna želja.

Frojd je morao da izgradi sliku o neophodnom *konfliktu između civilizacije i mentalnog zdravlja* i sreće, na osnovu svog pojma čoveka, tj. pojma urođene želje za neograničenim seksualnim zadovoljenjem i pojma destrukтивности. Primitivni čovek je zdrav i srećan jer njegovi osnovni instinkti nisu osujećeni, ali njemu nedostaju blagodeti kulture. Civilizovaniji čovek je sigurniji, uživa dostignuća umetnosti i nauke, ali on je predodređen da bude neurotičar zbog stalnog osujećenja njegovih instinkata, što civilizacija uvećava.

Za Frojda su društveni život i civilizacija u osnovi u suprotnosti sa potrebama ljudske prirode, kako je on vidi, i čovek je suočen sa tragičnom alternativom između sreće, zasnovane na neograničenom zadovoljenju njegovih instinkata, i sigurnosti, i kulturnih dostignuća što se zasnivaju na osujećenju instinkata i zbog toga vode neurozi i svim drugim oblicima mentalnih oboljenja. Civilizacija je, za Frojda, proizvod osujećenja instinkata i zato uzrok mentalnih bolesti.

Frojdovo shvatanje da je osnovna karakteristika ljudske prirode konkurencija i nedruštvenost nalazimo kod većine pisaca koji veruju da su karakteristike čoveka modernog kapitalizma njegove prirodne karakteristike. Frojdova teorija o Edipovom kompleksu zasniva se na pretpostavci o »prirodnom« antagonizmu i konkurenciji između oca i sina u borbi za majčinu ljubav. Za ovu konkurenciju se kaže da je neizbežna zbog prirodnih rodoskrvnih

želja sinova. Frojd samo sledi isti pravac misli kada pretpostavlja da instinkti teraju svakog čoveka da želi da ima prednost u seksualnim odnosima, te se, na taj način, stvara žestoko neprijateljstvo među njima. Treba ustanoviti da se celokupna Frojdova teorija o seksualnom nagonu zasniva na antropološkoj pretpostavci da su konkurencija i uzajamno neprijateljstvo svojstveni ljudskoj prirodi.

Darvin je ovaj princip izrazio u oblasti *biologije* svojom teorijom o konkurentskoj »borbi za opstanak«. Ekonomisti, kao što su Rikardo i mančesterska škola, preneli su to u oblast *ekonomije*. Kasnije je Frojd, pod uticajem istih antropoloških pretpostavki, tvrdio isto i u oblasti *seksualnih želja*. Njegov osnovni pojam je bio pojam »homo sexualis«, kao što je kod ekonomista bio pojam »homo oeconomicus«. I »ekonomski« i »seksualni« čovek su pogodne fabrikacije čija pretpostavljena priroda — izolovanost, nedruštvenost, gramzivost i konkurentska borba — čini da se kapitalizam javlja kao sistem koji potpuno odgovara ljudskoj prirodi i, na taj način, stoji izvan dometa kritike.

Oba shvatanja, kako »pojam prilagođavanja«, tako i Hobs-Frojdovo shvatanje o neophodnosti konflikta između ljudske prirode i društva, u suštini su odbrana savremenog društva, i oba su jednostrana iskrivljavanja. Štaviše, oba zanemaruju činjenicu da društvo nije samo u konfliktu sa nedruštvenim vidovima čoveka, koje delimično samo stvara, već često i sa njegovim najvrednijim ljudskim kvalitetima, koje ono više potiskuje nego što ih razvija.

Objektivno proučavanje odnosa između društva i ljudske prirode mora da razmotri i pozitivni i negativni uticaj društva na čoveka, uzimajući u obzir čovekovu prirodu i potrebe koje iz nje proizlaze. Pošto je većina pisaca isticala pozitivni uticaj modernog društva na čoveka, ja ću u ovoj knjizi, obratiti manje pažnje na taj aspekt, a više na donekle zanemarenu patogenu funkciju modernog društva.

BELESKE UZ ČETVRTO POGLAVLJE

1. Streker, *Sinovi svojih majki* (E. A. Strecker, *Their Mothers' Sons*, J. B. Lippincott Co., Philadelphia and New York, 1951, p. 211).
2. S. Freud, *Civilization and Its Discontents* (Civilizacija i njena nezadovoljstva), p. 69.
3. Ibid., p. 74.
4. Ibid., pp. 91, 92.
5. Ibid., p. 85.
6. *Civilization and Its Discontents*, p. 89.

Čovek u kapitalističkom društvu

Društveni karakter

O mentalnom zdravlju se ne može raspravljati smislaono kao o apstraktnom kvalitetu apstraktnih ljudi. Ako treba da raspravljamo o stanju mentalnog zdravlja savremenog zapadnog čoveka, i ako treba da razmotrimo koji faktori u njegovom načinu života vode nenormalnosti, a koji normalnosti, treba da proučimo uticaj specifičnih uslova našeg načina proizvodnje i naše društvene i političke organizacije na čovekovu prirodu; moramo da stvorimo sliku o ličnosti prosečnog čoveka koji živi i radi u ovim uslovima. Jedino ako možemo da stvorimo takvu sliku o »društvenom karakteru«, ma kako da je ona nepotpuna i predstavlja samo pokušaj, imaćemo osnovu prema kojoj možemo da ocenjujemo mentalno zdravlje i normalnost modernog čoveka.

Šta se razume pod društvenim karakterom? Pod ovim pojmom je razumem suštinu karakterne strukture koja je zajednička većini članova iste kulture, suprotno individualnom karakteru po kome se ljudi razlikuju jedan od drugog iako pripadaju istoj kulturi. Pojam društvenog karaktera nije statistički pojam u smislu da je on samo zbir svih karakternih osobina koje se mogu naći kod većine ljudi u datoj kulturi. On se može razumeti jedino u odnosu na funkciju društvenog karaktera, o čemu ćemo sada raspravljati.¹

Svako društvo je strukturirano i funkcioniše na izvestan način koji je uslovljen nizom objektivnih uslova. Ovi uslovi obuhvataju način proizvodnje i raspodele, koji, sa svoje strane, zavise od sirovina, industrijske tehnike, klime, broja stanovnika, kao i političke i geografske faktore, kulturne tradicije i uticaje kojima je društvo izloženo. Ne postoji »društvo« uopšte, već samo specifične društvene strukture koje funkcionišu na različite i utvrđene načine. Mada se ove društvene strukture menjaju u toku istorijskog razvitka, one su relativno određene u svakom datom istorijskom periodu, i društvo može da postoji jedino ako funkcio-